

Η ΠΙΖΑ ΣΤΟΝ ΎΣΤΕΡΟ ΜΕΣΑΙΩΝΑ ΤΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Η ΠΙΖΑ, ΜΙΑ ΠΟΛΗ ΓΝΩΣΤΗ ΣΗΜΕΡΑ χάρη στα μεσαιωνικά της μνημεία και ιδιαίτερα για τον «κεκλιμένο πύργο» της, ιδρύθηκε στην αρχαιότητα από κατοίκους της ελληνικής πόλης Πίσας της Ηλείας, όταν, σύμφωνα με την παράδοση, επέστρεψαν από τον πόλεμο της Τροίας. Συγκρατάλεγετι ανάμεσα τις 12 πόλεις της αρχαίας Ετρουρίας και το 180 π.Χ. ήταν ρωμαϊκή αποικία. Υπήρξε μια από τις πιο αρχαίες πόλεις της Τοσκάνης. Το 89 π.Χ. εθεωρείτο ήδη πόλη, ενώ στις αρχές του 4^{ου} μ.Χ. αιώνα αποτελούσε επισκοπική έδρα. Το λιμάνι που έλεγχε η Πίζα ήταν το μοναδικό στην κεντροδυτική ακτή της ιταλικής χερσονήσου ανάμεσα στη Γένοβα, όταν ακόμη ήταν ένα απλό χωριό, και την Όστια της Ρώμης. Το λιμάνι αυτό αποτελούσε, χάρη και στον ποταμό Άρνο, τη μοναδική έξοδο προς τη θάλασσα ολόκληρης της Τοσκάνης, η οποία μπορούσε από εδώ να συνδεθεί με τις υπόλοιπες μεσογειακές χώρες και βέβαια με τα γειτονικά νησιά της Κορσικής και της Σαρδηνίας.

Η ευρύτερη περιοχή της Πίζας ήταν πολύ πλούσια σε γεωργικά και κτηνοτροφικά προϊόντα, καθώς και σε πρώτες ύλες, γεγονός που βοήθησε καθοριστικά πρώτα στην ανάπτυξη της ίδιας της πόλης και στη συνέχεια του εμπορίου και της βιοτεχνίας της.

Η σπουδαία αυτή φυσική θέση δεν ήταν ωστόσο άμοιρη σοβαρών προβλημάτων. Τα κυριότερα από αυτά ήταν η απομάκρυνση της πόλης από τη θάλασσα λόγω των σημαντικών αποθέσεων του Άρνου που εκβάλλει εκεί (από τα δέκα χλμ κατά τα ρωμαϊκά χρόνια στα 20 περίπου σήμερα) με συνέπεια, εκτός των άλλων, και τη μείωση του βάθους του λιμανιού της. Ταυτόχρονα, η αύξηση της ελώδους επιφάνειας προξενούσε συχνές πλημμύρες, αλλά και σοβαρές ενδημικές ασθένειες. Η ανοιχτή ακτή, τέλος, ήταν ευάλωτη στις πειρατικές επιδρομές.

Όλα τα παραπάνω πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα συνετέλεσαν τόσο στην άνθηση της πόλης όσο και στο μαρασμό της, στην ανάδειξή της δηλαδή σε ένα σημαντικότερο εμπορικό και ναυτικό κέντρο της

Μεσογείου κατά τον 12^ο αι., και στην πλήρη παρακμή της από το 15^ο αιώνα και εξής.

Κατά το δεύτερο μισό του 6^{ου} αι. κατακτήθηκε από τους Λογγοβάρδους, ο αριθμός των οποίων ήταν μικρός με αποτέλεσμα να αφομοιωθούν σταδιακά από τους ντόπιους. Το λιμάνι της ήδη από τους πρώτους αιώνες του Μεσαίωνα υπήρξε σταθμός για τους προσκυνητές που έρχονταν από το βορρά μέσω Μασσαλίας ή Γένοβας και κατευθύνονταν προς τη Ρώμη, ενώ αντίστροφα είναι γνωστό ότι κατά τον 8^ο αι. σύριοι έμποροι σταματούσαν εκεί κατά τη διάρκεια του ταξιδιού τους προς τη Δύση. Κατά τον 8^ο και 9^ο αι. ο στόλος της αποτελούσε ένα πολύ σημαντικό κομμάτι της χριστιανικής δύναμης που μαχόταν εναντίον της εξάπλωσης των Σαρακηνών. Στα μέσα περίπου του 10^{ου} αι. ο γνωστός μας Λιουτπράνδος, μετέπειτα επίσκοπος Κρεμόνας, αποκαλεί την Πίζα και το λιμάνι της (Porto Pisano) ως *Tusciae provinciae caput* (κεφαλή της επαρχίας της Τοσκάνης).

Ο 11^{ος} αι. σηματοδοτεί για την Πίζα την εδραίωσή της ως ισχυρής ανεξάρτητης πόλης με πολιτική σταθερότητα και οικονομική ανάπτυξη. Στις αρχές του αιώνα η Πίζα βρισκόταν ακόμη κλεισμένη στα ρωμαϊκά της τείχη και αποτελούσε το κέντρο μιας παράκτιας επικράτειας, στην οποία ανήκε και το νησί Έλβα, με περιορισμένη ενδοχώρα. Αν και με το βλέμμα στραμμένο στη θάλασσα, η δύναμη της Πίζας βασιζόταν αρχικά στις μεγάλες γαιοκτησίες. Ο επίσκοπός της υπαγόταν κατευθείαν στην Αγία Έδρα, όπως και οι υπόλοιποι επίσκοποι της Τοσκάνης. Ο ανώτατος διοικητής της πόλης έφερε τον τίτλο του visconte (υποκόμη) και η εξουσία του ήταν κληρονομική. Ήταν εκπρόσωπος των μαρκησίων της Τοσκάνης, πρωτεύουσα της οποίας εκείνη την εποχή ήταν η Λούκκα.

Κατά τις πρώτες δεκαετίες του 11^{ου} αι. (και αφού η πόλη είχε δεχτεί τις επιθέσεις Σαρακηνών το 1004 και το 1011) η συμμετοχή της Πίζας στον αγώνα εναντίον της εξάπλωσης των Αράβων, συχνά και με τη συνεργασία της Γένοβας, της απέφερε σημαντικά κέρδη, μεταξύ των οποίων την εμπορική ηγεμονία στο νησί της Σαρδηνίας (από το 1015-1016 κ.ε.). Το 1063 και ενώ οι Νορμανδοί του Ροβέρτου Γυισκάρδου προσπαθούσαν να καταλάβουν τη Σικελία, οι Πιζάνοι, που είχαν προστρέξει για βοήθεια, επιτέθηκαν μόνοι τους στο Παλέρμο, νίκησαν τους Άραβες και αποκόμισαν σπουδαία λεία. Την ίδια χρονιά, και με τα κέρδη από την επιχείρηση στο Παλέρμο, θεμελίωσαν έναν νέο καθεδρικό ναό, καθιερώνοντας ταυτόχρονα ως προστάτιδα της πόλης την Παναγία, έναν προστάτη αντάξιο των φιλοδοξιών της πόλης. Η λευκή σημαία με την

εικόνα της Παναγίας θα κυμμάτιζε πλέον στα πλοία του στόλου της. Η ανέγερση του καθεδρικού ναού έξω από τα ρωμαϊκά τείχη συνεχίστηκε σε όλη σχεδόν τη διάρκεια του 12^{ου} αι. και φέρει επιγραφές που υπενθυμίζουν τη νίκη του στόλου της Πίζας εναντίον των Αράβων.

Κατά το δεύτερο μισό του 11^{ου} αι., και έχοντας πλέον εξουδετερωθεί η Αμάλφη (1073, κατάληψη από το Ροβέρτο Γυισκάρδο), ο ανταγωνισμός μεταφέρθηκε ανάμεσα στην Πίζα και τη γειτονική Γένοβα, όσον αφορά το θαλάσσιο μέτωπο, και ανάμεσα στην Πίζα και τη Λούκκα όσον αφορά το ηπειρωτικό μέτωπο. Όμως, παρά τη γενουατική πίεση οι Πιζάνοι κατάφεραν να αναπτύξουν το εμπόριό τους στη δυτική Μεσόγειο. Στα τέλη του 11^{ου} αι. ο πάπας σε αναγνώριση της προσφοράς της Πίζας στον αγώνα εναντίον των μουσουλμάνων παραχώρησε στην Εκκλησία της Πίζας, η οποία έγινε αρχιεπισκοπή, την Κορσική. Η πνευματική ηγεμονία στο νησί ώθησε ταυτόχρονα και τις οικονομικές σχέσεις.

Η ενδυνάμωση της Πίζας στον οικονομικό τομέα κατά τον 11^ο αι. στηρίχτηκε στη θάλασσα, όπως ακριβώς συνέβη στην Αμάλφη ή τη Βενετία. Γαιοκτήμονες με σημαντική περιουσία άρχισαν σταδιακά να επενδύουν στο θαλάσσιο εμπόριο. Δημιουργήθηκαν έτσι δύο σημαντικά κοινωνικά στρώματα, που καθόρισαν καίριους τομείς της ζωής της Πίζας, τα στρώματα των εφοπλιστών και των εμπόρων. Κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες του 11^{ου} αι. μορφοποιήθηκαν και νέοι θεσμοί εξουσίας. Επρόκειτο για τους *consoli*, οι οποίοι εκλέγονταν από το *Colloquium civitatis*, τη συνέλευση δηλαδή των πολιτών της Πίζας. Οι *consoli* προέρχονταν από τους εμπόρους και τους εφοπλιστές, οι οποίοι χωρίς δυσκολίες βρέθηκαν πλάι στους εκπροσώπους της παλιάς εξουσίας, θέτοντας τις βάσεις για την εξέλιξη της Πίζας σε Δήμο (*comune*), σε αυτοδιοικούμενη δηλαδή πόλη. Ο εκπρόσωπος της παλιάς εξουσίας, δηλαδή ο *visconte*, μετατράπηκε έτσι σε πρώτο μεταξύ ίσων.

Μια άλλη συνεργασία, εκείνη της αρχιεπισκοπής με τους εμπόρους και τους εφοπλιστές, ωφέλησε σημαντικά τα χρόνια εκείνα την Πίζα. Αποτέλεσμα της συνεργασίας αυτής υπήρξε η συμμετοχή 120 πλοίων της στην πρώτη σταυροφορία, με επικεφαλής τον ίδιο τον αρχιεπίσκοπο. Οι Πιζάνοι κατάφεραν να εξασφαλίσουν γη στη Λαοδικεία και θέσεις στη Γιάφα, ενώ ο αρχιεπίσκοπός τους εκλέχτηκε πατριάρχης Ιεροσολύμων (1100). Στη διάρκεια της ίδιας σταυροφορίας μέρος του στόλου δέχτηκε επίθεση στη Ρόδο από το βενετικό στόλο, ο οποίος είχε αρχίσει πλέον να διακρίνει ανταγωνιστές στο εμπόριο της ανατολικής Μεσογείου. Σε εκείνα ακριβώς τα χρόνια βρίσκονται οι ρίζες της ιστορίας της

Πίζας και του θαλάσσιου εμπορίου της στην ανατολική Μεσόγειο και στο πλαίσιο της βυζαντινής αυτοκρατορίας, ιστορία που θα εξελιχτεί κατά τη διάρκεια του επόμενου αιώνα.

Στην αυγή του 12^{ου} αι. η Πίζα ήταν πλέον μια πόλη που εκτεινόταν σε μεγάλη έκταση. Ο πληθυσμός της, που υπολογίζεται στις 12 - 15.000 κατοίκους, είχε βγει έξω από τα αρχαία της τείχη, όπου βρίσκονταν ήδη πολλά μοναστήρια, αλλά και ο ημιτελής ακόμη καθεδρικός ναός, αφιερωμένος, όπως αναφέρθηκε στην προστάτιδα Παναγία, σύμβολο της ενότητας, του πλούτου και της ελευθερίας της πόλης. Είναι χαρακτηριστικό ότι με το χρυσόβουλλο του 1111 ο αυτοκράτορας Αλέξιος Κομνηνός παραχώρησε, εκτός των άλλων, 400 υπέρπυρα και δύο υφάσματα κάθε χρόνο στον καθεδρικό ναό, ενώ οι ίδιοι οι Πιζάνοι αφιέρωσαν για την ολοκλήρωση του ναού όλα τα εισοδήματα από την παροικία τους στην Κωνσταντινούπολη. Ο πλούτος της πόλης προερχόταν πλέον από τα πλοία και το εμπόριο, καθώς και από το λιμάνι της που βρισκόταν σε πλήρη ανάπτυξη. Η εμπορική της δραστηριότητα εξαπλωνόταν από την Κορσική έως τη Σικελία και τις αφρικανικές ακτές, μέχρι τη Συρία και την Κωνσταντινούπολη. Στα χρόνια του 12^{ου} αι. που ακολούθησαν η Πίζα έφθασε στο απόγειό της.

Η ανάληψη, κατά το μεγαλύτερο μέρος, από το στόλο της Πίζας της σταυροφορίας εναντίον των μουσουλμάνων στις Βαλεαρίδες νήσους (1113), παρά τα προσωρινά θετικά της αποτελέσματα, επιβεβαίωσε την πολιτική και οικονομική της πρωτοκαθεδρία στη δυτική Μεσόγειο. Ταυτόχρονα όμως άρχιζε και ο πραγματικός αγώνας με τις ανταγωνίστριες πόλεις στην περιοχή, τη Γένοβα και τη Λούκκα.

Η ευρωστία της πόλης κατά την πρώτη 30ετία του 12^{ου} αι. οφείλεται στις υπεράκτιες αποικίες της και στην ευνοϊκή της θέση τόσο στην ανατολική όσο και στη δυτική Μεσόγειο, αλλά ακόμη και στο εσωτερικό της Ιταλίας. Η εμπορική δραστηριότητα αφορούσε στην εισαγωγή προϊόντων από την Ανατολή και την εξαγωγή των πλούσιων προϊόντων της περιοχής της. Το εμπόριό της διευκολύνθηκε ακόμη περισσότερο, όταν το 1139 ο αυτοκράτορας Κορράδος Γ' (1138-1152) της παραχώρησε το δικαίωμα να κόψει νόμισμα, το οποίο κυκλοφόρησε στη συνέχεια σε όλη την Ιταλία. Σιγά σιγά μάλιστα επικράτησε στη Φλωρεντία και σε ολόκληρη την κεντρική Ιταλία έναντι εκείνου της Λούκκα.

Το κύριο βάρος της εμπορικής δραστηριότητας έπεφτε πλέον στο Porto Pisano, το λιμάνι δηλαδή της Πίζας, το οποίο βρισκόταν λίγο βορειότερα της ακτής του Λιβόρνου. Οι εκβολές του Άρνου, οι οποίες στα

μέσα του 12^{ου} αι. φιλοξενούσαν ακόμη ένα μέρος του στόλου της Πίζας, σιγά σιγά εγκαταλείφθηκαν. Η οργάνωση και η συντήρηση ενός λιμανιού που δεν βρισκόταν στην ίδια την πόλη, αλλά αρκετά χιλιόμετρα πιο μακριά, αποτελούσε ένα σημαντικό πρόβλημα. Εδώ ακριβώς εντοπίζεται και η ιδιαιτερότητα της Πίζας, δηλαδή μιας παραποτάμιας πόλης, κτισμένης στο εσωτερικό, αλλά στραμμένης προς τη θάλασσα. Από την ενδοχώρα αντλούσε τα μέσα για την ύπαρξή της, το ανθρώπινο δυναμικό, τη δυνατότητα επαφής με το πνευματικό και καλλιτεχνικό περιβάλλον της κεντρικής Ιταλίας· από τη θάλασσα απέρρεαν τα αγαθά του μεγάλου εμπορίου και της ναυσιπλοΐας, της ανταλλαγής εμπορευμάτων και ιδεών από όλο τον κόσμο. Ο συνδυασμός των δύο αυτών κατευθύνσεων, της θάλασσας δηλαδή και της ξηράς, μπορούσε να προσφέρει στην Πίζα εξαιρετική δύναμη, έκρυβε όμως ταυτόχρονα και πολλές παγίδες. Από τη στιγμή που στις αρχές του 12^{ου} αι. επιβλήθηκε ως μεγάλη δύναμη ήταν υποχρεωμένη να αντιμάχεται τους γείτονές της στο εσωτερικό της Ιταλίας, αλλά και τις άλλες ανταγωνίστριες ναυτικές πόλεις στην ανατολική κυρίως Μεσόγειο, εξαντλώντας έτσι τις δυνάμεις της.

Στο θαλάσσιο μέτωπο η διαμάχη με τη Γένοβα εντάχθηκε στο δεύτερο μισό του 12^{ου} αι., στη διάρκεια του οποίου επήλθε μετά από συγκρούσεις συμβιβασμός στις περιοχές που διεκδικούσαν οι δύο πόλεις για έλεγχο, όπως η Κορσική ή η ιταλική ακτή. Στο εσωτερικό μέτωπο ο κυριότερος εχθρός παρέμενε η Λούκκα, αλλά από το τέλος του 12^{ου} αι. και κυρίως από τον 13^ο αι. προστέθηκε και η Φλωρεντία. Η δύναμη και η επιβολή της Πίζας κατά τον 12^ο αι. βασίστηκε στη στήριξη του γερμανού αυτοκράτορα.

Κατά τη διάρκεια του 12^{ου} αι. αποκρυσταλλώθηκαν και οι θεσμοί της πόλης και άρχισε η κωδικοποίηση των νόμων και ο καθορισμός του πλαισίου υποχρεώσεων και δικαιωμάτων των αξιωματούχων. Οι *consoli*, οι οποίοι όπως είδαμε είχαν εμφανιστεί κατά τις τελευταίες δεκαετίες του προηγούμενου αιώνα, έγιναν οι ανώτατοι αξιωματούχοι της πόλης με πολύ σημαντικές δικαιοδοσίες. Προερχόμενοι από την τάξη των εφοπλιστών και των εμπόρων διαχειρίζονταν την πόλη με δυναμισμό και θέληση, όπως ακριβώς και τις επιχειρήσεις τους. Ασχολούνταν με την οργάνωση και τον εξοπλισμό του στόλου, την οργάνωση και την καθοδήγηση του στρατού σε καιρό πολέμου, την τακτοποίηση των οικονομικών, τη διαπραγμάτευση πολιτικών συμμαχιών και οικονομικών συνθηκών. Οι ίδιοι επέλεγαν τους διαδόχους τους, τους άλλους αξιωματούχους της πόλης, τους γερουσιαστές και τους συμβούλους. Στο πλευρό τους

οι consoli είχαν το Consilium credentiae ή Senatus, ένα σώμα με 40 μέλη, στην αρχή έκτακτο, αργότερα όμως μόνιμο με διευρυμένες αρμοδιότητες. Τέλος, το Parlamentum civitatis, η γενική δηλαδή συνέλευση των πολιτών, εξέφραζε τις συλλογικές απαιτήσεις και τα παράπονα. Οι πολίτες ωστόσο μπορούσαν να εκφράσουν και μεμονωμένα τα παράπονά τους κατευθείαν στους consoli κάθε Κυριακή αμέσως μετά τη λειτουργία. Η συνέλευση των πολιτών δεν είχε εκπρόσωπο και στην πραγματικότητα δεν μπορούσε να παρέμβει στην άσκηση της εξουσίας.

Η δικαστική εξουσία δεν είχε αρχικά ξεκάθαρη και θεσμοθετημένη μορφή. Από το 1162 και εξής, οπότε και ο γερμανός αυτοκράτορας αναγνώρισε το Δήμο της Πίζας, αποφασίστηκε η σύνταξη δύο κωδίκων (Constitutum Legis, Constitutum Usus) πάνω στους οποίους θα βασιζόταν η άσκηση της δικαιοσύνης. Ορίστηκε επίσης ένας από τους consoli (*consul iusticiae*), ο οποίος θα επέβλεπε τη σωστή λειτουργία του δικαστικού συστήματος.

Η αποκρυστάλλωση των πολιτικών και δικαστικών θεσμών οδήγησε σταδιακά στη μείωση της πολιτικής εξουσίας και του παρεμβατικού ρόλου του αρχιεπισκόπου στη διοίκηση της πόλης. Η κρίση εντάθηκε, όταν ο αυτοκράτορας Φρειδερίκος Α΄ Βαρβαρόσσας (1152-1190) εξέλεξε αντιπάπα (1155). Οι πολιτικές αρχές της Πίζας, που στηρίζονταν πάντα στον αυτοκράτορα, αναγνώρισαν τον αντίπαπα και ήλθαν έτσι σε άμεση σύγκρουση με τον αρχιεπίσκοπο, ο οποίος τελικά εξορίστηκε και τη θέση του κατέλαβε άλλο πρόσωπο αναγνωρισμένο από τον αυτοκράτορα.

Κατά τη διάρκεια του 12^{ου} αι. την εξουσία στην Πίζα μονοπωλούσε ένα συγκεκριμένο και αριθμητικά περιορισμένο κοινωνικό στρώμα, από το οποίο προέρχονταν τόσο οι consoli όσο και οι επίσκοποι. Το στρώμα ωστόσο αυτό, το οποίο οδήγησε ουσιαστικά την Πίζα στην αυτονομία της, δεν ήταν αυστηρά κλειστό, αλλά σταδιακά διογκωνόταν με την είσοδο νέων οικογενειών. Η δύναμή του πήγαζε στην παράδοση των οικογενειών, στο σύστημα εκλογής και ως ένα βαθμό και στη λαϊκή συναίνεση.

Η οικονομική ανάπτυξη της Πίζας όχι μόνο ώθησε ακόμη περισσότερο τις οικογένειες που είχαν ήδη πλουτίσει, αλλά ενίσχυσε ταυτόχρονα και πολλούς εμπόρους και επαγγελματίες, οργανωμένους σε συντεχνίες, οι οποίοι αποτελούσαν τη ραχοκοκαλιά της οικονομικής ζωής της πόλης.

Η αναγνώριση της Πίζας ως Δήμου και η αποκρυστάλλωση των θεσμών της, η πολιτική και οικονομική δύναμη που απέκτησε, όλα κατά

τη διάρκεια του 12^{ου} αι. και ιδιαίτερα κατά το δεύτερο μισό του, είχαν επιπτώσεις και στη μορφή της ίδιας της πόλης. Ο πληθυσμός της αυξήθηκε και τα προάστια της ενισχύθηκαν.

Στη διάρκεια του ίδιου αιώνα κατασκευάστηκε το μεγαλύτερο μέρος από τα νέα τείχη που περιέκλεισαν, μαζί με εκείνο το τμήμα που ολοκληρώθηκε στη διάρκεια του 13^{ου} αι., όλα τα νέα προάστια και από τις δύο όχθες του Άρνου. Η περιτειχισμένη πόλη καταλάμβανε πλέον συνολική έκταση σχεδόν εξαπλάσια από εκείνη που περιέκλειαν τα τείχη της παλιάς πόλης. Αυτή ήταν και η μεγαλύτερη ανάπτυξη που γνώρισε η Πίζα, η οποία στη συνέχεια παρέμεινε στάσιμη μέχρι και τον 19^ο αιώνα.

Ανάλογη άνθηση παρατηρείται και στις τέχνες, με χαρακτηριστικό δείγμα τον καθεδρικό ναό, ο οποίος καθαγιάστηκε το 1118 χωρίς να έχει ακόμη ολοκληρωθεί και δέχτηκε τελικά τις χάλκινες πύλες του το 1180. Το Βαπτιστήριο θεμελιώθηκε το 1153 και ο περίφημος πύργος της, που λειτούργησε ως καμπαναριό, το 1174. Την ίδια εποχή έγιναν και οι πρώτες σκέψεις για την κατασκευή του Camposanto, ενός κοιμητηρίου δηλαδή όπου θα αναπαύονταν όλα τα σπουδαία πρόσωπα που είχαν προσφέρει σημαντικές υπηρεσίες για τη δόξα της Πίζας. Για το σκοπό αυτό μάλιστα ο αρχιεπίσκοπος της Πίζας, επιστρέφοντας από τους Αγίους Τόπους μετά τη συμμετοχή του ως παπικού λεγάτου στην Δ' σταυροφορία, έφερε μαζί του ένα πλοίο γεμάτο «ιερό χώμα». Το σχέδιο ωστόσο αυτό πραγματοποιήθηκε τελικά ένα αιώνα αργότερα.

Με την αυγή του 13^{ου} αι., τότε που το καμπαναριό (ή ο πύργος όπως είναι γνωστός σήμερα), επάνω στο οποίο θα κυμάτιζε η σημαία της Πίζας και θα συμβόλιζε τη δύναμη της πόλης, άρχισε να κλίνει, η Πίζα εισερχόταν σε μια μακρά περίοδο κρίσης, κατά τη διάρκεια της οποίας όχι μόνο δεν θα παρουσίαζε καμιά πρόοδο, αλλά με μεγάλη δυσκολία θα διατηρούσε τα κεκτημένα έναντι των ανταγωνιστών της που βρίσκονταν σε πλήρη ανάπτυξη.

Από τα τέλη του 12^{ου} αι. είχε αρχίσει να παρατηρείται αλλαγή τόσο στους διοικητικούς θεσμούς, όσο και στα κοινωνικά στρώματα της πόλης. Σε έγγραφο του 1191 εμφανίζεται για πρώτη φορά ο *podestà*, καθώς και άλλοι αξιωματούχοι που θα αποτελούσαν στο εξής τον κορμό της εξουσίας. Από τη χρονιά αυτή και μέχρι το 1284, η ιστορία της πόλης διακρίνεται σε τρεις φάσεις με βάση τον τρόπο διακυβέρνησης: 1. οι *consoli* και ο *podestà* συνυπάρχουν (1191-1218), 2. η περίοδος εξουσίας του *podestà* (1218-1254) και 3. η περίοδος της λαϊκής διακυβέρνησης (1254-1284).

Κατά την πρώτη φάση (1191-1218) συνεχίστηκε η δυναμική που είχε

θεμελιωθεί στο τελευταίο τέταρτο του 12^{ου} αι. Ο πληθυσμός συνέχισε να αυξάνεται και η πόλη να εξαπλώνεται, το πνευματικό και καλλιτεχνικό κλίμα ανθούσε. Το ίδιο και η οικονομική ανάπτυξη. Η Σαρδηνία είχε γίνει (από τη στιγμή που καταλήφθηκε το 1195) σπουδαίο κέντρο του εμπορίου της Πίζας. Το υπερβολικό ενδιαφέρον ωστόσο που έδειξαν για την ανάπτυξη του εμπορίου με τη Σαρδηνία απέβη τελικά εις βάρος της πολιτικής για το εμπόριο της ανατολικής Μεσογείου, τη στιγμή μάλιστα που ενδυναμώνονταν η θέση της Βενετίας στη Ρωμανία. Μετά την Δ' σταυροφορία και την εδραίωση της Βενετίας ως μεγάλης δύναμης στην ανατολική Μεσόγειο η Πίζα αναγκάστηκε να δηλώσει πίστη στη Γαληνοτάτη (1206) έναντι της ουδετερότητάς της προς τη Γένοβα, η οποία αντιπροσώπευε για την Πίζα σημαντικότερο εχθρό απ' ό,τι η Βενετία. Το εμπόριο της Πίζας στράφηκε πλέον προς τα νησιά της δυτικής ακτής της Ιταλίας και προς τις βόρειες ακτές της Αφρικής, και αποδυναμώθηκε τελείως προς την ανατολική Μεσόγειο.

Παρά τις δυσκολίες η Πίζα παρέμεινε πιστή στον αυτοκράτορα Όθωνα Δ' του Μπρούνσβικ (1174-1218) και τον βοήθησε στα σχέδιά του προς τη νότια Ιταλία και την κατάκτηση της Σικελίας ανάμεσα στο 1208 και 1214.

Στο διοικητικό τοπίο, εκτός από τον *podestà*, ο οποίος πλάι στους παλαιότερους *consoli*, ενδυνάμωνε συνεχώς τη θέση του, αναδύθηκαν και εξειδικευμένα διοικητικά σώματα για την καλύτερη άσκηση της εξουσίας, όπως η *curia maris* για τα θέματα του θαλάσσιου εμπορίου, ή αξιωματούχοι, όπως οι *capitanei militum* για το στρατό.

Από τη δεκαετία του 1220 οι *consoli* εξαφανίστηκαν και ανώτατος εκτελεστικός άρχων έμεινε ο *podestà* με ετήσια θητεία. Ως βοήθεια στην άσκηση της εξουσίας είχε το Μικρό και το Μεγάλο Συμβούλιο. Το Μικρό Συμβούλιο ήταν η συνέχεια της παλαιότερης Γερουσίας και εμπλουτίστηκε από νέους σοφούς που αντιπροσώπευαν τις τέσσερις συνοικίες της πόλης. Το Μεγάλο Συμβούλιο είχε επίσης τις ρίζες του στη Γερουσία, αλλά στους κόλπους του περιλάμβανε πλέον περισσότερα κοινωνικά στρώματα της πόλης, από τους γαιοκτήμονες, τους εμπόρους και τους εφοπλιστές μέχρι και τους επαγγελματίες. Η βάση όλων των διοικητικών θεσμών της πόλης παρέμεινε η συνέλευση των πολιτών, οι οποίοι χωρισμένοι στις 4 συνοικίες της πόλης εξέλεγαν τα μέλη που θα τους εκπροσωπούσαν στα συμβούλια.

Τον μεγαλύτερο κίνδυνο για την Πίζα κατά τον 13^ο αι. αντιπροσώπευε η Φλωρεντία, η οποία ενδυναμώνονταν συνεχώς, απλώνονταν λόγω

της αύξησης του πληθυσμού της, είχε ανάγκη των πεδιάδων που παρείχαν τα απαραίτητα δημητριακά, έψαχνε διέξοδο προς τη θάλασσα, ενώ τέλος η αναπτυσσόμενη βιομηχανία υφασμάτων της ανταγωνιζόταν πλέον ισχυρά την αντίστοιχη της Πίζας. Όλες αυτές οι απαιτήσεις της Φλωρεντίας έρχονταν σε ευθεία σύγκρουση με τα συμφέροντα της Πίζας, η οποία την ίδια εποχή αντιμετώπιζε προβλήματα και στη Σαρδηνία, εξαιτίας της ανερχόμενης δύναμης της οικογένειας των Visconti στο νησί. Στα τέλη της τέταρτης δεκαετίας του 13^{ου} αι. μετά από ανοικτή διαμάχη με τους Visconti, η οποία έληξε με συμβιβασμό, η Πίζα έχασε το μεγαλύτερο μέρος της Σαρδηνίας.

Στη διάρκεια του 13^{ου} αι. τα κοινωνικά και οικονομικά στρώματα της πόλης μεταλλάχθηκαν. Τα παλιά ανώτατα κοινωνικά στρώματα έχασαν την πρωτοκαθεδρία τους, αλλά ενίσχυσαν τη δύναμή τους εισερχόμενα στην λεγόμενη «Τάξη της θάλασσας» (*Ordo Maris*), όπου μαζί με άλλα ανώτερα κοινωνικά στρώματα αποτέλεσαν κράτος εν κράτει, αφού από τους κόλπους τους προέρχονταν οι περισσότεροι αξιωματούχοι της πόλης και τα μέλη των Συμβουλίων. Η χαμηλότερη τάξη των ευγενών, αυτοί δηλαδή που ασχολούνταν κυρίως με το μεγάλο εμπόριο, στην οποία τάξη είχαν προστεθεί κατά τη διάρκεια του 12^{ου} αι. όλες οι μη ευγενείς οικογένειες που είχαν ωστόσο πλουτίσει, αποτέλεσαν την «Τάξη των εμπόρων» (*Ordo Mercatorum*). Οι επαγγελματίες τέλος και οι μικροέμποροι αποτέλεσαν έναν τρίτο πόλο οργανωμένοι σε συντεχνίες. Ένα από τα σημαντικά χαρακτηριστικά της περιόδου είναι η δυνατότητα που απέκτησαν οι επαγγελματίες μέσω των συντεχνιών τους να εκλέγουν μέλη τους στο Μεγάλο Συμβούλιο. Με τον τρόπο αυτό ακόμη και τα πιο χαμηλά κοινωνικά στρώματα ή οι νεοαφιχθέντες κάτοικοι της πόλης μπορούσαν να παίξουν κάποιο ρόλο στην πολιτική ζωή της Πίζας.

Κατά την περίοδο αυτή (1218-1254) δεν υπήρξε σημαντική πρόοδος στην εξωτερική πολιτική της Πίζας, ενώ στο εσωτερικό κινδύνεψε σοβαρά η ενότητά της. Κατάφερε ωστόσο να διατηρήσει την υπόστασή της έναντι της Φλωρεντίας και της Λούκκα, ενώ είχε ακόμη και στρατιωτικές επιτυχίες έναντι της Γένοβας. Η οικονομική της ανάπτυξη έμεινε πίσω σε σχέση με την αντίστοιχη της Γένοβας και κυρίως της Φλωρεντίας. Χωρίς πολύ μεγάλες απώλειες η Πίζα πέρασε σιγά σιγά σε δεύτερη μοίρα σε σχέση με τις πόλεις της κεντρικής Ιταλίας και του Τυρρηνικού πελάγους. Τα μεγάλα έργα που είχε αναλάβει τον προηγούμενο αιώνα, τα οποία αποδείκνυαν την σπουδαία θέση της, απλά συνεχίστηκαν χωρίς να προγραμματιστούν καινούρια.

Ο θάνατος, το 1250, του αυτοκράτορα Φρειδερίκου Β' (1220-1250) υπήρξε καταλύτης για τις πολιτικές ισορροπίες στην Τοσκάνη. Η Πίζα βρισκόταν παραδοσιακά στο πλευρό του αυτοκράτορα και έκλινε προς την παράταξη των Γιβελλίνων. Η εξασθένηση της αυτοκρατορικής δύναμης με τους αδύναμους διαδόχους του Φρειδερίκου Β' ευνόησε τα λαϊκά στρώματα και τις συντεχνίες που τα αντιπροσώπευαν με αποτέλεσμα σταδιακά σε πολλές πόλεις της Τοσκάνης, με πρώτη την ισχυρή πλέον Φλωρεντία, να καταλάβει την εξουσία η παράταξη των Γουέλφων. Η υποστήριξη της μιας ή της άλλης παράταξης είχε να κάνει στην πραγματικότητα με τον ανταγωνισμό των ιδίων των πόλεων μεταξύ τους, παρά με την υποστήριξη του αυτοκράτορα ή του πάπα αντίστοιχα. Έτσι, δημιουργήθηκαν γρήγορα δύο αντίπαλα στρατόπεδα: από τη μια η Φλωρεντία, η Λούκκα και η Γένοβα ως πόλεις Γουέλφων και από την άλλη η Πίζα, η Σιένα και η Πιστόια ως πόλεις Γιβελλίνων. Ο πενταετής πόλεμος (1251-1256) που ξέσπασε βρήκε νικήτριες τις πρώτες. Στη διάρκεια του πολέμου αυτού και κάτω από αδιευκρίνιστες συνθήκες η «αριστοκρατική» κυβέρνηση της Πίζας κατέρρευσε και τη θέση της κατέλαβε ένα νέο σύστημα διακυβέρνησης που στηριζόταν στις συντεχνίες των επαγγελματιών. Τα δύο συμβούλια διατηρήθηκαν, αλλά σ' αυτά συμμετείχαν πλέον με ουσιαστικό ρόλο ο Καπιτάνος του Λαού με βοηθούς ένα Συμβούλιο Γερόνων, καθώς και τα ανώτερα μέλη των συντεχνιών. Στην πολιτική τους δόθηκε βάρος στην ενίσχυση των επαγγελματιών και των συντεχνιών τους, ενώ μέσα στο κλίμα αυτό δημιουργήθηκαν νέες συντεχνίες και ενδυναμώθηκαν κάποιες παλαιότερες, όπως η περίφημη συντεχνία των εριουργών, η ανάπτυξη της οποίας έχει θεωρηθεί ως ένα από τα σημαντικότερα γεγονότα για την ιστορία της Τοσκάνης κατά τον 13^ο αιώνα. Το φορολογικό σύστημα άλλαξε, απαλύνοντας τις διαφορές ανάμεσα στα κοινωνικά στρώματα της πόλης, αλλά και τις διαφορές ανάμεσα στους κατοίκους της ίδιας της Πίζας και των υποτελών πόλεων της. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση των δημοσίων εσόδων και την καλύτερη έτσι αντιμετώπιση των σοβαρών προβλημάτων της πόλης, όπως το χρόνιο πρόβλημα των πολέμων ή τα δημόσια έργα. Είναι χαρακτηριστικό ότι κατά την περίοδο αυτή, και συγκεκριμένα το 1278, άρχισε η κατασκευή του Camposanto.

Οι οικονομικές συνθήκες που επικράτησαν την περίοδο αυτή, η ενίσχυση δηλαδή του εμπορίου και της βιομηχανίας, συνετέλεσαν επίσης και σε μια άλλη σημαντική αλλαγή. Το κοινωνικό στρώμα των γαιοκτη-

μόνων και των αγροτών άρχισε να καταρρέει σταδιακά, η γη να πουλιέται ή να εγκαταλείπεται, τα χρήματα να επενδύονται στο εμπόριο ή τη βιομηχανία και οι αγρότες που εγκατέλειπαν τη γη να απορροφώνται ως εργάτες στη βιομηχανία.

Η εξωτερική πολιτική κατά τη διάρκεια της λαϊκής διακυβέρνησης δεν άλλαξε σε σχέση με την παλαιότερη. Έμεινε πιστή στις αρχές των Γιβελίνων και στάθηκε επίσης αντίπαλος προς τη Γένοβα και τη Φλωρεντία των Γουέλφων. Η περίοδος της λαϊκής διακυβέρνησης έκλεισε με ένα δυσμενές πολεμικό γεγονός που σήμανε και την έναρξη της οριστικής παρακμής της Πίζας. Επρόκειτο για τη μεγάλη ήττα της Πίζας από τη Γένοβα στη ναυμαχία που έλαβε χώρα το 1284 κοντά στο νησί της Μελόρια απέναντι από το Πόρτο Πιζάνο.

Οι απώλειες ήταν μεγάλες όχι τόσο σε πλοία όσο σε ανθρώπους, που είτε σκοτώθηκαν είτε μεταφέρθηκαν αιχμάλωτοι στη Γένοβα. Είναι χαρακτηριστικό αυτό που ακουγόταν συχνά στην Τοσκάνη εκείνα τα χρόνια: «Αν θέλετε να δείτε Πιζάνους, τότε πρέπει να πάτε στη Γένοβα». Επρόκειτο για ένα πολλαπλό πλήγμα τόσο σε επίπεδο πολιτικό όσο και οικονομικό, αφού η Πίζα δεν είχε πλέον τη δύναμη να αντιμετωπίσει όχι μόνο το θαλάσσιο εμπόριο αλλά και το χερσαίο έναντι της Φλωρεντίας. Ο αγώνας εναντίον της Γένοβας συνεχίστηκε, με αποτέλεσμα η Πίζα να αναγκαστεί να παραχωρήσει μερικά κάστρα της περιοχής της στη Φλωρεντία και τη Λούκκα, έτσι ώστε να κλείσει το χερσαίο μέτωπο. Ωστόσο ο αγώνας ήταν άνισος και τελικά το 1288 αναγκάστηκε να συνθηκολογήσει και με τη Γένοβα. Πέρα όμως από τις άμεσες επιπτώσεις, τα αποτελέσματα από την ήττα στη Μελόρια είχαν βαθιές και μακροπρόθεσμες επιδράσεις. Ένα από τα κυριότερα προβλήματα που αναδύθηκαν υπήρξε το δημογραφικό, που είχε σοβαρές επιπτώσεις στην οικονομική ζωή της πόλης. Στο πρόβλημα αυτό είχαν συμβάλει ήδη από παλαιότερα και συνέχισαν να συμβάλουν τα έλη γύρω από την πόλη, τα οποία αποδεκάτιζαν τον πληθυσμό.

Ωστόσο, μια πόλη όπως η Πίζα δεν ήταν δυνατόν να εξαφανιστεί από ένα και μόνο κτύπημα, έστω και σημαντικό. Έτσι η ζωή συνεχίστηκε και κατάφερε προς τα τέλη του 13^{ου} αι. να βρει ξανά την ισορροπία της παρά τα σοβαρότατα προβλήματά της. Κατά την περίοδο που ακολούθησε άρχισε, εκτός των άλλων, να παρατηρείται και πολιτική αλλαγή, που οδήγησε στην μετατροπή της Πίζας σε *signoria*, μια πόλη κράτος δηλαδή με αριστοκρατική διακυβέρνηση.

Η αδυναμία όμως της πόλης ήταν πλέον εμφανής στις αρχές του 14^{ου} αιώνα. Οι άνθρωποι της θάλασσας είχαν αρχίσει να εκλείπουν, σε αντίθεση με ό,τι συνέβαινε στη γειτονική Λιγυρία, και το τεχνητό της λιμάνι, το Porto Pisano, βρισκόταν πλέον σε μια έρημη ζώνη. Στην ενδοχώρα η επικράτεια της Φλωρεντίας ήταν πλέον διπλάσια από εκείνη της Πίζας, ενώ τα υφάσματα της πρώτης πωλούνταν σχεδόν μέχρι έξω από τις πύλες της αντίπαλης πόλης. Η κατάσταση είχε φτάσει πια σε τέτοιο σημείο που η πόλη ήταν μοιρασμένη ανάμεσα σε εκείνους που υποστήριζαν τη συνθηκολόγηση με τη Φλωρεντία και σε εκείνους που απέρριπταν κάθε σχέση με την ανταγωνίστρια πόλη. Η αγωνία ωστόσο και η φθίνουσα πορεία της Πίζας κράτησε ολόκληρο τον 14^ο αι. και ο προβληματισμός, αν θα συνθηκολογούσαν με την αντίπαλη πόλη ή όχι, έληξε, όταν το 1406 η Πίζα καταλήφθηκε από τη Φλωρεντία, αφού πρώτα είχε υποταχθεί οικονομικά. Κατά τον 15^ο αι. η Πίζα αντικαταστάθηκε στις εμπορικές λειτουργίες της δυτικής ακτής της Ιταλίας, χάρη και στην αποδυνάμωση της Γένοβας, από το γειτονικό Λιβόρνο, και κατά τον 16^ο αι. επρόκειτο ουσιαστικά για μια πόλη νεκρή.

Η ιστορία της Πίζας από τα τέλη του 10^{ου} αι. και μέχρι τις πρώτες δεκαετίες του 14^{ου} αι. περικλείει όλα τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν την αστική ζωή του Μεσαίωνα. Στη διάρκεια των τριών αυτών αιώνων η Πίζα διέτρεξε όλα τα στάδια εξέλιξης μιας αρχαίας πόλης: ανάπτυξη, απόγειο και παρακμή. Πόλη της θάλασσας και της ξηράς ταυτόχρονα, για καλή της τύχη αλλά και ατυχία, απέκτησε δύναμη χάρη στο εμπόριο και τη βιομηχανία, αλλά και φήμη χάρη στην ανάπτυξη της τέχνης και των γραμμάτων. Γνώρισε όλα τα στάδια της πολιτικής εξέλιξης, κατέχοντας ενδοχώρα από την οποία προερχόταν ένα πολυπληθές και ζωντανό στρώμα ευγενών, εξαιρετικά ενεργό στη ζωή της πόλης. Διατήρησε σχέσεις με όλο τον χριστιανικό κόσμο, αλλά και με τις μουσουλμανικές χώρες της Μεσογείου. Έμεινε πιστή στην κλασική παράδοση, την οποία κατείχε σχεδόν από τη γέννησή της.

Η Πίζα κατάφερε να κατασκευάσει σε μια περίοδο δύομισι περίπου αιώνων ένα από τα πιο ονομαστά μνημειακά αρχιτεκτονικά σύνολα, για το οποίο μπορεί να είναι περήφανη μια πόλη. Μετέδωσε στη Δύση το ρωμαϊκό δίκαιο χάρη στον νομικό Burgundio, ο οποίος το είχε σπουδάσει στην Κωνσταντινούπολη, και την αραβική γνώση χάρη στο έργο του Leonardo Fibonacci. Αλλά ακόμη και όταν άρχισε η περίοδος της παρακμής συνέχισε να προσφέρει στα γράμματα χάρη στο Πανεπιστήμιό της που ιδρύθηκε το 1343. Η Πίζα ακόμη και σήμερα αισθάνεται

περήφανη που στο Πανεπιστήμιό της μορφοποιήθηκαν στα τέλη του 16^{ου} αι. και κατά τις πρώτες δεκαετίες του 17^{ου} αι. οι ιδέες ενός άξιου τέκνου της, του Γαλιλαίου (1564-1642), ο οποίος όχι μόνο προώθησε την ιδέα του ηλιοκεντρικού συστήματος του Κοπέρνικου, αλλά παρατηρώντας, όπως λέγεται, την κίνηση του περίφημου πολυελαίου του καθεδρικού ναού της πόλης του ανέπτυξε τη θεωρία των ταλαντώσεων του εκκρεμούς και τη μέτρηση του χρόνου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- O. BANTI, *Breve storia di Pisa*, Πίζα 1989.
 G. CACIAGLI (επιμ.), *Pisa*, Πίζα 1970-1972.
 E. CRISTIANI, *Nobiltà e popolo nel comune di Pisa. Dalle origini del podestariato alla signoria dei Donoratico*, Νεάπολη 1962.
 D. HERLIHY, *Pisa nel Duecento. Vita sociale ed economica di una città italiana nel Medioevo*, Πίζα 1973.
 Y. RENOUARD, *Le città italiane dal X al XIV secolo*, τόμ. 1-2, Μιλάνο 1981 (α' έκδοση, Παρίσι 1969).
 M. TANGHERONI, *Politica, commercio, agricoltura a Pisa nel Trecento*, Πίζα 1973.
 C. VIOLANTE, *Economia, società, istituzioni a Pisa nel Medioevo. Saggi e ricerche*, Μπάρι 1980.